

På reise med allemannsretten

Allemannsretten må ha «gått til hodet på folk», konkluderte en trøndersk sauebonde i en kronikk hun fikk publisert midt i fellesferien sommeren 2020,¹ der hun beskrev forskjellige overtramp hun har opplevd fra turfolk. Blant eksemplene var tidvis brutale beskrivelser av barn som lekte med sauene hennes på enga, folk som tente bål på plena og turgåere som forsøplet og ikke lukket grinda etter seg og dermed satte husdyrene hennes i fare. «Hvor blir det av folkevettet?», spurte hun, og minnet om at loven ikke sier at det er «fritt fram» men at «i utmark kan enhver ferdes til fots hele året, når det skjer hensynsfullt og med tilbørlig varsomhet».²

Retten til blant annet å gå på tur, telte og plukke bær på mark andre eier, nedfelt som allemannsretten i Friluftsløven av 1957, står sterkt i Norge. I en norsk spørreundersøkelse fra 2017 svarte 82% at de kjenner til allemannsretten.³ Prinsippet om allmenn fri ferdsel er del av en nasjonal naturideologi og kulturarv med lange historiske røtter og med juridiske forgreininger som er med og gir retning til en bredde av landskapspraksiser, blant annet jakt og fiske. Friluftsløven ble vedtatt ti år etter Ferieløven av 1947 og i en periode da rekreasjonsreisen var i ferd med å bli alminneliggjort. Industrialisering og urbanisering hadde endret folks relasjoner til landskap i forhold til tidligere generasjoner. Samtidig hadde ferierettigheter og arbeidstidsreguleringer som var blitt kjempet fram utover 1900-tallet, gjort reiser i rekreasjonsøyemed mulig for ei befolkning med flere lønsmottakere som også i økende grad hadde flytta fra bygdelandskapene. Dermed tilrettela allemannsretten juridisk og oppmuntret verdimeessig til naturopplevelser som ble vesentlige for norske reisende fra tidlig av. Selv om måtene vi reiser på og hva vi gjør ute i naturen har endret seg betydelig siden 1957, har engasjementet for allemannsretten bestått. I årene forut for pandemien ga dette engasjementet seg til kjenne i en offentlig debatt som rommet diskusjoner av alt fra privatisering av strandsonen og motorisert ferdsel i utmark til turistfiske og naturforringelser som følge av økt turisme.⁴ Samtidig seilte spørsmålet opp om å grunnlovsfeste ordningen.⁵ Striden om allemannsretten ble ikke dempet av at utenlandske reisende i stor grad uteble i pandemiåret 2020. I det Norge igjen ble nordmenns primære ferieland, ble antall lengre feriereiser innenlands nesten fordoblet sammenlignet med året før, samtidig som de korte feriereisene økte med 25%.⁶ Konfliktene i utmarka fortsatte og flere kommuner valgte med hjemmel i Friluftsløven å innskrenke rettigheter allemannsretten gir.⁷

I kronikken fra sommeren 2020, etterspør sauebonden i Trøndelag et «folkevett» og antyder at allemannsretten trenger følge av et slikt «vett» når den skal utøves i et landskap. I det nye forskningsprosjektet *Allemannsrettens omstridte natur* er også vi opptatt av pliktene allemannsretten angir om å vise varsomhet og ta hensyn. I likhet med det sauebonden antyder, tenker vi at allemannsretten ikke alene gir en presis retning for hvordan retten skal praktiseres. I prosjektet tilnærmer vi oss en omstridt allemannsrett gjennom undersøkelser av friksjoner landskapsbrukere i mellom, i situasjoner som noen ganger likner de bonden beskriver. Der bonden henviser til «folkevettet», jobber vi ut fra en antakelse om at allemannsrettens uklare pliktfundament først og fremst kan understøttes gjennom en landskapsspesifikk «god skikk» som er forbundet med flora og fauna, klima, næringsliv, politikk, historie og en rekke andre kjennetegn ved landskapet. Et av spørsmålene i ei tid preget av intensiv mobilitet blir da hvilken rolle den reisende spiller i fremforhandlinger og opprettholdelser av moralske praksiser i et landskap.

I denne artikkelen vil vi først og fremst forklare bakgrunnen for utformingen av forskningsprosjektet *Allemannsrettens omstridte natur*. Historiske ideer om reisen og den reisende som skal «ut på tur» har betydning for samtidas strid om allemannsretten. Vi starter derfor artikkelen med en kort gjennomgang av allemannsrettens nyere historie, der vi blant annet ser nærmere på Friluftslovens forbindelser til nasjonsbyggingsprosessen. Deretter beskriver vi utviklingstrekk innenfor reiseliv og andre praksisfelt som både har økt utnyttningen av allemannsretten og mangfoldiggjort bruken og brukerne av ordningen etter 1957. Forfatterne av denne artikkelen er posisjonert i Nord-Norge og i gjennomgangen presenterer vi leseren for eksempler og forskningserfaringer fra denne landsdelen for å belyse prinsipielle utfordringer ved praktiseringer av allemannsretten i samtida. Gjennomgangen leder oss til spørsmålet om hva endringer i utnyttinga av allemannsretten har gjort med steder og landskap i Nord-Norge og til beskrivelser av friksjoner endringene har medført. I denne delen fokuserer vi på forholdet mellom mobilitet, landskap og steder. De naturaktivitetene allemannsretten tilrettelegger for, er alle mobile praksiser som blir del av landskapsprosesser der friksjoner gir seg til kjenne. Det setter i spill spørsmålet om hvem de reisende egentlig er og hvor konfliktlinjene i landskapet egentlig går. Som et siste punkt i denne gjennomgangen, problematiserer vi allemannsrettens gjensidighetsforhold til en nasjonal «friluftskultur», slik det har vært beskrevet historisk og i nyere forskning, og argumenterer i stedet for betydningen av det egenartede landskapet i utøvelsen av allemannsretten.

Til slutt forklarer vi noen av hovedlinjene i prosjektet *Allemannsrettens omstridte natur*, som har som mål å belyse både det omstridte ved allemannsretten og de stridene om natur som problemfeltet rommer. Prosjektet setter søkelys på forholdet mellom den juridiske allemannsretten og moralske praksiser i landskap. Med det betrakter vi allemannsrettens koblinger til et nasjonalt kulturelt nivå på nye måter og vektlegger betydningen av landskappsspesifikke forståelser av hva som er høvelig bruk av allemannsretten. Med dette stiller vi samtidig spørsmål ved om problemene rundt allemannsretten alene kan løses enten juridisk, gjennom lokal medvirkning i forvaltningsprosesser eller gjennom politiske inngrep med ulike nyliberalistiske utviklingstrekk, for eksempel innenfor reiseliv, som på problematiske måter er med å endre utnyttinga av allemannsretten.⁸

Den historiske allemannsretten og Friluftslovens rekreasjonsreisende

Striden vi har sett om allemannsretten de siste årene er ikke ny men har vedvart siden Friluftsloven av 1957 ble utformet.⁹ Forut for Friluftsloven, har allmenhetens bruksrett til utmark en lang historie i Norge og i mange andre land.¹⁰ Den historiske bruksretten til andres eiendom hadde vel å merke ikke vært rettet mot den rekreasjonsreisende, slik den allemannsretten som ble nedfelt i Friluftsloven var. Fjelleva av 1920 hadde bekreftet en begrenset rett for tilreisende til jakt og fiske i statsallmenninger.¹¹ Fjelleva utgjorde et fundament for utvikling av Friluftsloven.¹² I den nye loven av 1957 ble den nye rekreasjonsreisende for første gang satt i sentrum. Friluftsloven hadde til hensikt å skape forutsigbarhet i møter mellom grunneiere og «ferdafolk», som var ett av begrepene Stortingets kommunalkomité den gangen brukte om den moderne reisende som ville «ut på tur».¹³ I 1957 var ren rekreasjonsbruk av natur et relativt nytt fenomen i Norge. Ideen om rekreasjon i natur kom i stor grad til som et produkt av nasjonsbyggingsprosessen.¹⁴ Kommunalkomitéen henviste i 1957 til de gamle sedvanerettsreglene om almen ferdsel rundt omkring i bygdene. Disse gamle reglene fant komitéen «lite tidsmessige» med tanke på «friluftslivets område».¹⁵

Selv om dette «friluftslivets område» var en historisk nyskapelse, var det ikke nødvendigvis forstått som nytt i 1950-tallets Norge og tiden som fulgte. Som den svenske idehistorikeren Sverker Sörlin tilsvarende sier det når han beskriver de nordiske fjellandskapenes historie som del av «det nationella medvetanderummet», så er denne historien «märvärdigt kort».¹⁶ Sörlin skrur til argumentet sitt med å påpeke at fjellandskapenes plass i det nasjonale bevissthetsrommet i stor grad sammenfaller med «den period som det funnits turistföreningar som haft fjällturism på programmet».¹⁷ Den norske turistforening var blitt etablert i 1868 og

ble siden en viktig pådriver for å fremme en norsk natur-nasjonalisme som utgjør et bakteppe for Friluftsløven av 1957.¹⁸

Til forskjell fra i Sverige, hadde «fjällturism» riktignok kommet på programmet i Norge i en nasjonsbyggingsprosess der bøndene hadde en viktig rolle som kulturbærere.¹⁹ Blandet med romantisk nasjonalisme²⁰ og nasjonalromantikk som en allmenn europeisk strømning²¹, bidro bondekulturen inn i utformingen av det nye «friluftslivets område» som nasjonsbyggingen hadde i seg.²² Likevel, og som bønder og skogbrukere som fulgte med på utarbeidelsen av loven innvendte i 1957, brøt den nye nasjonalt standardiserte allemannsretten med gamle lokale regler for utmarksbruk fordi den la til rette for en rendyrket rekreasjonsbruk av natur som var bondekulturen nokså fremmed.²³ Navnet Friluftsløven røpet sånn sett det hele.

Den nye loven ga altså reisende som var ute etter naturopplevelser et utvida handlingsrom. Friluftsløven skulle rydde opp og skape større forutsigbarhet i møter mellom flere og mer varierte landskapsbrukere som hadde kommet til. Det gjaldt ikke minst arbeiderklassen, som gjennom de nye rammene for ferie og fritid fra mellomkrigstiden av hadde begynt å få bedre muligheter til å reise på tur.²⁴

Vekst og endring i rekreasjonsbruken av natur

Selv om det har ligget innebygde spenninger i allemannsretten siden Friluftsløven ble vedtatt for mer enn 60 år siden, har den i praksis tålt tidens tann, og det til tross for at rekreasjonsbruken av natur i mellomtiden har endret seg betraktelig. Blant annet har brukerne av allemannsretten blitt mange flere.²⁵ Det er da også i denne perioden at allemannsretten og Friluftsløven har virket gjennom å tilrettelegge for friluftsliv. Etter hvert har myndighetene dessuten understøttet en friluftsliv-for-alle-ideologi og arbeidet for å øke rekreasjonsbruk av natur, ikke minst av hensyn til folkehelsen.²⁶

Økningen i rekreasjonsbruken i nyere tid er i tillegg forbundet med vekst og endringer i reiselivet.²⁷ Turistene er blitt flere og de ønsker i større grad å kjenne naturen på kroppen gjennom aktiviteter i landskap, heller enn å beskue den.²⁸ Denne utviklinga har cruiseselskap som Hurtigruten, som er en viktig driver i det nordnorske reiselivet, tatt del i. Langs hele leia har selskapet de siste årene tilbudt sine passasjerer naturopplevelser på land, i samarbeid med lokale bedrifter. For eksempel har hurtigrutegjester kunnet gå av på Finnsnes for å bli kjørt til Tamokdalen i Indre Troms, kjøre hundeslede og oppleve nordlys der, og så gå ombord igjen i

Tromsø. Eller de har kunnet gå av i Mehamn for en kjøretur med snøscooter i «polarnatta» over fjellet, med ombordstigning i Kjøllefjord.

I denne utviklinga har mange sett næringsmuligheter i å legge til rette for naturopplevelser som allemannsretten muliggjør. Veksten i tallet på slike bedrifter i naturbasert turisme har ikke minst vært stor i Nord-Norge. Det har etter hvert gjort allemannsretten til en økonomisk ressurs og «råvare» som for eksempel Visit Norway omtaler eksplisitt når de henvender seg til internasjonale reisende.²⁹ Noen ganger blir slik kommersiell utnytting av allemannsretten et stridstema. Dette så vi et eksempel på i Vesterålen sommeren 2019, da lokalavisa på lederplass beklaget russiske kommersielle aktørers utnytting av allemannsretten i regionens skjærgård til kajakkpadlende gjester: «...når grupper tjener penger på å bruke andres utmark og tøyeregelverket for overnatting og opphold, må man leite etter virkemidler for å regulere denne typen ferdsel. Alternativet dersom det griper om seg, vil være at allemannsretten blir undergravd».³⁰ Reiselivsforskere forteller om grunneiere i Nord-Norge som føler seg overkjørt i møte med de store reiselivsaktørene:

«[Grunn-] Eieren har med en viss forundring sett at kommersielle aktører bruker stedet [Sandholmen] i sin virksomhet uten at han er forespurt, og uten at han får noen som helst kompensasjon for bruken. Minussidene har man imidlertid merket, som etterlatt søppel og ekskrementer. Det er imidlertid intet illegalt i det som foregår, slik lovverket er i dag, men kanskje er det i grenselandet for hva allemannsretten rommer. Dagens praksis bryter, slik eieren ser det, først og fremst med god folkeskikk, og illustrerer et av dilemmaene knyttet til allemannsretten.»³¹

Siden 1950-tallet har aktiviteter utenfor så vel som innenfor det kommersielle reiselivet som gjør bruk av allemannsretten i tillegg blitt flere og bragt stadig nye teknologier ut i landskap.³² Den økte mobiliteten bak utviklinga har vært drevet fram av sosiokulturelle, økonomiske og teknologiske transformasjoner av global rekkevidde.³³ Understøttet av velstandsveksten, er det i løpet av denne perioden at alt fra kajaker og alpinski til offroadsykler og hengekøyer er blitt mer vanlige i norske husholdninger. De mer spesialiserte praksisene som for eksempel hav- og snøkiting og sledehundekjøring er også blitt flere. Enkelte av disse naturpraksisene, som er arealkrevende i seg selv, preger landskap ytterligere fordi de også blir praktisert som idrett. Viddelandskap i Finnmark er for eksempel arenaer for årlige langdistansekonkurranser innenfor både sledehundekjøring, offroad-sykling og snøkiting gjennom henholdsvis Finnmarksløpet, Offroad Finnmark og Varanger Arctic Kite Enduro. Alle tre er skapt «nedenfra» av hundekjørere, syklistere og kitere i Finnmark som selv deltar i det som i dag er profesjonelle arrangement med nasjonal og internasjonal deltakelse.

Økt mobilitet, landskapsendringer og allemannsretten

Naturpraksisene allemannsretten fasiliterer, gjør noe med steder og landskap. Alle praksisene innebærer kortere eller lengre reiser, bevegelser og mobilitet, inn til landskapet og gjennom landskapet. Endringene i utnyttinga av allemannsretten de siste tiårene forteller om hvordan ordningen understøtter mobilitet som er med å (om)skape steder, samtidig som steder også har en dragning på folk og dermed skaper mobilitet.³⁴ Dette forholdet mellom sted og mobilitet har alltid vært der, selv om økninger og mangfoldiggjøringer av mobilitet gjennom moderniteten har gjort at mobilitet kan virke sterkere inn på utviklingen av mange områder i dag.³⁵ Økt reisevirksomhet med naturopplevelser for øyet har også preget stedsutvikling i Nord-Norge. Det at landsdelen har fått mange flere tilreisende gjennom de siste tiårene har vært tydelig tematisert i den nordnorske offentligheten.³⁶ Understøttet av allemannsretten, har ei reiselivsnæring med naturopplevelser som omdreiningspunkt vokst seg relativt stor i Nordland og i Troms og Finnmark.³⁷ Endringene har gjort at det naturbaserte reiselivet etter hvert også har fått større tyngde i lokale utviklingsprosesser flere steder. I hvilken grad det naturbaserte reiselivet anses som viktig og har «gehør» i et lokalsamfunn, har betydning for legitimiteten til næringa sin praktisering av allemannsretten.

En side ved denne utviklinga er at steder og landskap i landsdelen får utvida mening som reiselivsdestinasjoner gjennom at flere praktiserer dem som destinasjoner.³⁸ Via de mange små skapelsene av virkelighet som utøvere av friluftsliv i alle dets valører er involvert i, forskyves landskapsforståelser og noen begynner å likne det Sörlin har kalt «friluftslandskap».³⁹ Blant disse er noen også på god vei til å bli del av «nasjonallandskapet» i betydningen friluftslandskap av nasjonal betydning.⁴⁰ Lofoten vil for mange være det beste eksemplet, selv om utviklinga også angår landskap som Helgelandskysten, Lyngen, Finnmarksvidda og Senja. I slike prosesser inngår også strategisk arbeid fra statlige myndigheter med etablering av nasjonalparker, nasjonale turiststier og turistveier. Også destinasjonsselskaper arbeider strategisk med stedsmeninger gjennom merkevarebygging. Eksempel på et produkt av en slik merkevareprosess er at Senja i dag kalles «Norge i miniatyr».

Noen ganger gjør turisme steder og landskap til del av en global ikonografi.⁴¹ Intensiv mediering av sledehundekjøring i godvær, under nordlys og i vinterstormer har for eksempel innskrevet den snødekte Finnmarksvidda som et landskap for «polare og arktiske eventyr» i en global turistisk ikonografi der is, snø og kulde de seinere årene har blitt attraktiv.⁴² Kronet av nordlysopplevelser, har da også vinterturismen med utenlandske ferierende vært en viktig

faktor for veksten i naturbasert reiseliv i nord de siste ti årene, ikke minst i Troms og Finnmark.⁴³

Endringene i utnyttinga av allemannsretten har betydd mangfoldiggjøringer av hva slags folk og hva slags aktiviteter og utstyr som blir del av landskapsprosesser i Norge. Med det er også et større mangfold av rasjonaler bragt inn i landskapene. Det økte mangfoldet av rasjonaler er en konsekvens av at folk med mer varierte begrunnelser, verdier, kunnskap og forståelser av natur og landskap, oppsøker naturopplevelser. Dette gjør landskapene der allemannsretten skal praktiseres mer komplekse. Nordmenn som før, under og etter pandemien legger i vei til fots, per sykkel, i bil eller med fly for å oppsøke naturopplevelser i Norge, bidrar i likhet med utenlandske turister til denne mangfoldiggjøringen. Med referanse til antropologen Gregory Bateson kan vi si at, i det allemannsretten skal praktiseres i slike mangfoldiggjorte landskap, så tydeliggjør den «forskjeller som gjør en forskjell»⁴⁴ fordi potensialet øker for friksjonspregede møter mellom folk som utøver allemannsretten med ulikt rasjonale. Et eksempel vil være når økofilosofier som fremmer et «enkelt» og kontemplativt friluftsliv⁴⁵ møter utøvere av kommersialisert og utstyrskrevene ekstremisport i landskap. Hva angår for eksempel den relativt utstyrskrevene topptur-skikjøringen, er det i en nordnorsk sammenheng viktig å legge merke til at de i lag med hundekjørere, kajakkpadlere og andre er med på å bringe varianter av lekens rasjonale inn i nordnorske landskap.⁴⁶ Med det tar de del i videreføringer av en tidligere kolonial tradisjon med å praktisere nordlige periferilandskap som «lekegrinder», med røtter ikke minst i britisk alpinisme.⁴⁷ Sammen med de romantiske og estetiserende impulsene som for eksempel «det enkle friluftslivet» bringer inn, står lekens rasjonale noen ganger i skarp kontrast til det (arbeids)oppgavelandskapet⁴⁸ som blir praktisert gjennom husholdsøkonomiske sysler og primærnæringer som reindrift, sauehold og fiskeri.⁴⁹

Det rommet allemannsretten altså har gitt for landskapsendringer i form av mer varierte rasjonaler og økte forskjeller i landskap, har potensiale til å slå tilbake på allemannsretten i form av strid i landskapet om hvordan den egentlig skal utøves. Konfliktlinjene i det mangfoldiggjorte landskapet i nord kan av flere grunner ikke på en enkel måte trekkes opp mellom de «lokale» og de «tilreisende». En viktig grunn er at innbyggere rundt omkring i landsdelen selv er med å drive fram slike mangfoldiggjøringer. For eksempel leker også innbyggere her seg på offroadsyklar eller kan være innstendige forkjempere for økofilosofiske ideer. Et annet interessant eksempel er den estetiseringen av landskap som i dag fremmes av innbyggere som, gjennom sosiale media, refortryller hverdagslige omgivelser. Denne refortryllingen er et senmoderne nasjonalromantisk uttrykk der landskap opphøyes og

forskjønnnes.⁵⁰ Lokalbefolkningen står for slike romantisk forbundne grep blant annet gjennom fotografiske fremstillinger av midnattsol i havgapet, nordlys over fjellene, uværsbølger som slår inn i fjæra, osv. Der utenlandske kunstnere og eventyrere på reise i nord før var de som først og fremst fremmet bilder av nordlige landskap som sublimе og ekostiske⁵¹, har innbyggere i dag selv begynt å ta over, med drahjelp også fra reiselivsnæringa og kommuner som ønsker å markedsfører steder som «attraktive».⁵²

I forlengelsen av forskjellene som kan pakkes ut i samtidas mangfoldiggjorte landskap, ligger også ulike naturforståelser som er forbundet i tid og rom med forskjeller i erfaring, kunnskap, kjennskap og eierskap til landskap og til natur. Den omstridte praktiseringen av allemannsrettens favner også en omstridt natur. Som antropologene Gro Ween og Simone Abram sier det, så er ikke naturen gitt, selv om den eksisterer i kraft av seg selv – vi praktiserer natur og naturen er dermed «et sted for omstridte kroppsliggjøringer av likhet, likeverd og nasjonal identitet».⁵³ Selv om det kan være nærliggende å aktivere dikotomier om for eksempel by-land, tradisjonell-ny, fastboende-tilreisende, eller norsk-utenlandsk for å rydde opp i hvem som kjenner eller forstår et landskap best eller har moralsk forrang i vurderinger av rett og galt der, ligger det muligheter for interessante observasjoner nettopp i å se forbi slike dikotomier også hva angår naturspørsmål.

Allemannsretten, nasjonal friluftskultur og egenartede landskap

Som beskrevet ovenfor, har allemannsretten fasilitert prosesser der områder i Nord-Norge har blitt stadig mer verdsatt som naturlandskap, reisemål og friluftslandskap av betydning for nasjonen og noen ganger også for en større verden. Med det har retten vært med å styrke nordnorske lokalsamfunn. I tillegg til å skape arbeidsplasser og inntekt, har prosessene det er snakk om kraft i seg til å gjøre innbyggere mer stolte og selvbevisste gjennom å «sette steder på kartet».⁵⁴

Samtidig observerer vi som forskere hvordan mer attraktive rekreasjonslandskap også blir mer omstridte i slike prosesser, mens allemannsretten blir satt i spill. Forskning i Nord-Troms og Finnmark, der landskapspraksiser og brukskonflikter dessuten ofte kobles til norsk, kvensk og samisk identitet,⁵⁵ har vært med å tydeliggjøre for oss at en standardisert nasjonal allemannsrett sin virkemåte avhenger av kjennetegn ved det egenartede landskapet. Allemannsretten sier riktignok at alle brukere av retten uansett plikter å være «varsomme» og vise «hensyn». Likevel forteller studier vi har gjort av omsegripende aktiviteter av både tradisjonell og ny art at, i praksis avklarer ikke allemannsretten i seg selv hvor, når og hvordan det nærmere bestemt er greit å benytte seg av den.⁵⁶ Ulike aktiviteter påkrever i stedet

tilpasninger og stadige forhandlinger innenfor de mange relasjonene et landskap byr på.⁵⁷ Blant tilpasningsstrategiene finner vi for eksempel hemmelighold av kunnskap og kjennskap til steder hvor naturaktiviteter skjer.⁵⁸ Samtidig erfarer vi at friksjoner og tilpasninger i marka er kilder til kunnskap om ulike og kryssende verditilskrivninger av et landskap, basert på de ulikhetene i rasjonale som kan ligge bak måten man praktiserer allemannsretten på. Som vi har vært inne på tidligere, er det ikke nødvendigvis den reisende, i betydningen den som har reist langt og kan gjenkjennes tydelig som turist, som skaper endringene og som blir involvert i de mest alvorlige konfliktene. For eksempel forteller de mange avisoppslagene om uenighetene mellom sauebønder og hundekjørere i Reisadalen i Nord-Troms om en slik alvorlig konflikt mellom innbyggere.⁵⁹ Ikke minst ser vi i forlengelsen av friksjoner som dette hvordan uenighet om hva som er god «skikk og bruk» i landskapet gir seg til kjenne.⁶⁰ Hva som ansees som rett og galt i utøvelse av friluftaktiviteter er stedsspesifikke konstruksjoner som er mer finmaskede enn det Frilufsloven definerer. I forlengelsen av spørsmålet om hva som er lov, ligger spørsmålet om hva som er riktig.

Vi er ikke alene i våre observasjoner av allemannsrettens begrensede kraft til å fastsette nærmere hvilke verdier, kunnskaper og forståelser av natur, (med)mennesker og samfunn som skal ligge til grunn for varsomhet og hensyntaken i landskap som allemannsretten plikter oss til. Allerede i 1957 erkjente flere at allemannsretten har et uklart pliktfundament og framhevet at dette var forbundet med et kulturelt nivå. Under utarbeidelsen av Frilufsloven den gangen, påkalte både Frilufsutvalget og Stortingets kommunalkomiteé behovet for å utvikle en «nasjonal friluftskultur» for å understøtte allemannsretten.⁶¹ Senere har forskere på liknende vis pekt på allemannsrettens avhengighetsforhold til en nasjonal kulturell sfære og blant annet diskutert utfordringene med å gjøre nye brukergrupper fortrolige med denne sfæren, etter som den er «referanserammen for å evaluere hva som er høvelig adferd i allemannsrettens navn».⁶² Historiske og nyere kilder som disse, henviser til et avhengighetsforhold mellom juss og kultur. Anerkjennelsen av dette avhengighetsforholdet speiler at allemannsretten også er en kulturell størrelse og en juridisk konstruksjon med forbindelser til kulturarv og nasjonsbygging. Som Kirsti Pedersen Gurholdt og Trygve Beyer Broch skriver, er fri ferdsel en demokratisk rot tilhørende den nasjonale friluftskulturen.⁶³

En rekke frilufsorganisasjoner jobber med å fremme en slik friluftskultur og formidle til unge og voksne hva den «høvelige adferden i allemannsrettens navn» består i.⁶⁴ Blant disse er en rekke lokale frilufsorganisasjoner og friluftråd, samt nasjonale organisasjoner som Forum for natur og frilufsliv, Norges Jeger- og Fiskerforbund og Norsk Frilufsliv. Ikke minst har Den

norske turistforening spilt en viktig rolle som formidler av en nasjonal friluftspedagogikk og tilrettelegger av en infrastruktur som understøtter denne pedagogikken.⁶⁵ Med ståsted i Nord-Norge konstaterer vi at disse organisasjonenes fotfeste og betydning varierer geografisk. For eksempel, og antagelig til overraskelse for flere DNT'ere på reise i nord, er Den Norske Turistforening begrenset til stede og tilbyr en stadig mer sparsom infrastruktur jo lenger nord og øst man kommer. Dette kan indikere at et nasjonalt sosialiseringssprosjekt til en samlende friluftskultur som understøtter allemannsretten, har ulike kår i ulike landskap. Vårt poeng i denne sammenhengen er ikke at Nord-Norge har et særlig problem med å ta del i en nasjonal friluftskultur og dermed opplever særlige utfordringer med praktiseringer av allemannsretten, selv om tilstedeværelsen av den kvenske minoritetsbefolkningen og det samiske urfolket bidrar betydelig til det egenartede ved landskap i nord. I stedet er vi opptatt av å løfte fram et prinsipielt poeng, nemlig at spørsmålet om hvordan en nasjonal friluftskultur gir seg til kjenne i et landskap ikke kan tas for gitt men vil kunne skifte med både tid og sted.

Et enda viktigere poeng for oss er at, i de landskapene der en nasjonal friluftskultur som understøtter allemannsretten blir fremmet, eksisterer det allerede landskapspecifikke fortellinger som angir hva som nærmere bestemt er høvelig adferd der. Områder der den nasjonale friluftskulturen har dårlig fotfeste, er ikke tilsvarende «kulturløse», i den forstand at det ikke allerede finnes forståelser der av hvordan den gamle bruksretten til andres eiendom nærmere bestemt skal utøves. Landskap kan ikke graderes etter «hvor kulturelle» de er, i betydningen innvevd i en nasjonal kultur, slik den er fremmet av visse institusjoner og organisasjoner. Som Ween og Abram skriver om DNT's «versjon av norsk natur», så er den ikke «uomstridt» selv om den har stor tilslutning.⁶⁶

Allemannsrettens omstridte natur

De historiske, forskningsmessige og teoretiske betraktningene vi har vært igjennom ovenfor, har vært utgangspunkt for forskningsprosjekt *Allemannsrettens omstridte natur*, som vi starter opp i år, med finansiering fra Norges forskningsråd. I prosjektet har landskapsteoretikeren Kenneth Olwig sine beskrivelser av et forhold mellom jussens «abstrakte» landskap og «det praktiserte landskapet» inspirert oss til å undersøke hvordan den juridisk «abstrakte» allemannsretten, i det den skal utøves, blir del av «det praktiserte landskapet».⁶⁷ Vi betrakter altså allemannsretten via dens innveving i materielle landskapspraksiser. Kunnskap om hvordan denne innvevingen foregår er relevant for å forstå det omstridte ved allemannsretten, ikke minst fordi det praktiserte landskapet i tråd med Olwig allerede bærer en uformell form for lov og orden som kan ha potensiale til å understøtte allemannsretten «nedenfra».⁶⁸ Det

praktiserte landskapet er et produkt av en lang historie som har i seg «en ide om historisk utviklet sedvanerett», skriver Olwig.⁶⁹ Denne sedvaneretten betegner Olwig som «local customs» og den utgjør i seg selv en neksus av samfunnsfellesskap, rett, natur og miljømessig rettvishet som er spesifikt for stedet vi er på, fortsetter han.⁷⁰

Hovedundersøkelsen i forskningsprosjektet vårt er en etnografisk studie i Reisadalen i Nord-Troms. Denne studien gjennomføres med referansecase i Østmarka, i finsk Lappland og på Island. Vi tilnærmer oss det Olwig betegner som det praktiserte landskapet som høyst sammensatt. I et mobilt og globalt tett forbundet samfunn preget av raske endringer i trender, teknologier, politikk og økonomi, er denne vektleggingen av landskapskompleksitet viktig. Med dette bakteppet betrakter vi det praktiserte landskapets iboende uformelle lov og orden som tilsvarende omstridt. Den uformelle naturforvaltningen som ligger til det Olwig omtaler som «local custom» blir ytterligere omstridt i ei tid da klima- og miljøkrise preger den offentlige dagsorden og observeres i landskapsøkologier. Forskningsprosjektet tar alt i alt utgangspunkt i en anerkjennelse av at mennesker alltid er sammenvevd med sine miljø, at økologi er ubestemmelig og at enhver aspirasjon om å forvalte natur derfor er omstridt.⁷¹

Antropologen Anna Tsing har beskrevet spenningene som følger med mangfold og gjensidig avhengighet i landskap som «friksjoner», i betydningen “de keitete, ubalanserte, ustabile og kreative kjennetegnene ved å være forbundet på kryss av forskjeller».⁷² Når vi gjennom artikkelen flere ganger har vært innom beskrivelser av forskjellighet og friksjoner, gir vi til kjenne en inspirasjon fra Tsing og hennes beskrivelser av det spenningsfylte landskapet. Tsing skriver innenfor et felt som er omtalt som «mangeartet (multispecies) etnografi». Innenfor dette feltet har hun vært opptatt av å observere mangfoldet av mulige landskapsfriksjoner som kommer til syne, ikke bare gjennom relasjoner mellom forskjellige mennesker, men også gjennom relasjoner som krysser artsgrenser. Viktig for vår studie er at vi betrakter «parter» fra Reisadalens flora og fauna som del av det praktiserte landskapets egenart. I tillegg ser vi landskapsformasjoner, geologi, vær og teknologier som parter i relasjoner der landskapet praktiseres. Med det anlegger vi et mer-enn-menneskelig relasjonelt perspektiv på landskap.⁷³ Alt i alt er dette et perspektiv som er med å gjøre oss i stand til å observere det egenartede landskapet. Den uformelle naturforvaltninga og forvaltninga av lov og orden er egenartet for et landskap også fordi det Olwig kaller «local customs», slik vi ser det, er betinget av og betingende for mer-enn-mennesker som er til stede der.

I studien aktiverer vi disse tilsynelatende svært abstrakte teoretiske ansatsene for å få grep om en høyst konkret virkelighet i Reisadalen, der det for eksempel de siste årene har utspilt

seg en alvorlig konflikt i utmarka mellom sauebønder med norsk hvit sau og hundekjørere med alaska huskier. Ved inngangen til studien er vi, basert på samarbeid og dialog med sauebønder, hundekjørere og en rekke andre aktører, oppmerksomme på at sauens og hundens egenskaper har noe å si for hvordan sauebonden og hundekjøreren praktiserer sitt husdyrhold og forholder seg til hverandre i utnyttinga av allemannsretten. Sauer og hunder er med andre ord medskapere av landskapet. I forhold til akkurat denne konflikten noterer vi oss de bratte fjellsidene som omslutter dalen og vil undersøke hvilken part de spiller i samlivet i utmarka, etter som de gjør det vanskelig for både trekkhunder så vel som norsk hvit sau å komme seg til fjells herfra. Vi vet at sauebøndene føler seg oversett av lokalsamfunnet og politikerne der og vi oppfatter så langt at dynamikken i det praktiserte landskapet har forbindelser til næringsdiskurser i en periferikommune preget av fraflytting, der håpet om flere arbeidsplasser innenfor reiselivsnæringa lever. Nordreisa kommune fronter en fortelling om stedet som «tre stammers møte» og vi går inn i undersøkelsen også med en sensitivitet for hvordan kvenske, samiske og norske identitetsprosesser virker inn på hvordan man ser på dyr, planter, teknologier og landskapsformasjoner så vel som på hverandre og hva disse forståelsene sier om oppfatninger av hva som er riktig og viktig hensyntaken og utøvelse av varsomhet i dalen.

Beskrivelsene fra Reisadalen ovenfor gir et avgrenset glimt inn dal som ellers byr på et mangfold. I prosjektet tar vi for oss en større bredde av naturpraksiser og en tilsvarende bredde av menneskelige og ikke-menneskelige parter som inngår i det praktiserte landskapet. I praksis er forskjellige parter i avhengighetsforhold til hverandre som gjør friksjoner uunngåelige og vi er opptatt av også å undersøke de mange friksjonene som så langt ikke har utviklet seg til konflikter og prosessene som da ligger bak. Så langt har vi formulert dette til et spørsmål om hvordan en landskapsspesifikk uformell forvaltning av «local customs» – foreløpig oversatt som landsskapsspesifikke sedvaner – forløper, ikke minst tatt i betraktning de mange mobile praksisene som er involvert i landskapsendringer allemannsretten er med og fasiliterer.

I prosjektet forfølger vi spørsmål om landskapsspesifikke forståelser av ansvarlige naturpraksiser i møte med klimakrise og tap av biodiversitet. Det at den omstridte naturen er del av konflikter rundt praktiseringen av allemannsretten, kan vi for eksempel se i situasjoner der forsvarere av «det enkle friluftsliv» kritiserer utmarksbrukere på firhjuling og snøscooter, også når motorisert ferdsel skjer på rett side av loven. Vi ser også spor av den omstridte naturen i konflikten mellom sauebønder og hundekjørere, der sauebønder opplever at lokal matproduksjon er forventet å måtte vike for ei turistnæring de oppfatter hundekjøerne som del av.

Vi er også opptatt av folks kunnskap og eierskap til natur og engasjementet og omsorgen for natur som det praktiserte landskapet kan romme. Et stadig tilbakevendende tema når det gjelder den omstridte naturen har vært hvordan lokale stemmer kan integreres bedre i naturforvaltning som gjøres i regi av det offentlige. I prosjektet vårt vil vi adressere dette temaet, men da uten å studere såkalte «co-management»-modeller i seg selv. I stedet vier vi oppmerksomhet til landskapsbrukere ved å anerkjenne, utvikle kunnskap om og skape oppmerksomhet rundt friksjoner mellom moralske praksiser i landskapet. Ikke minst er vi opptatt av hvilket potensial det praktiserte landskapet rommer for å videreføre og forløse ansvarlige naturpraksiser «nedenfra». I prosjektperioden vil vi derfor, i samarbeid med blant andre Halti nasjonalparksenter, Nord-Troms museum og Nordreisa kommune gjennomføre ulike arrangement med mål om å bidra til å styrke slike «nedenfra»-prosesser.

Den reisendes tilhørighet

Allemannsretten har gjennom de over seksti årene den har hatt sitt lovgrunnlag vært en premisleverandør for både friluftsliv og reiseliv. Gjennom artikkelen har vi pekt på at praktiseringer av allemannsretten alltid innebærer mobile praksiser og med det gjør friluftsliv og reisen til overgripende fenomen. Det å gjøre bruk av sin rett til andres grunn, leder alltid til bevegelser – bort fra hjemmet, ut av bygda eller byen, inn i landskap og gjennom landskap. Pandemien som kom i 2020 og reiserestriksjonene som fulgte, åpnet nettopp for refleksjoner rundt hva en reise kan være og når vi egentlig er å regne som reisende. Samtidig bidro reiserestriksjonene til å intensivere nordmenns utnytting av allemannsretten, gjennom mobile praksiser som la ytterligere press på en allerede omstridt bruksrett i landskap. Som aviskronikken fra bonden i Trøndelag indikerte, og som den historiske gjennomgangen av allemannsretten understreker, aktualiserer dagens utfordringer med å praktisere allemannsretten gamle problemstillinger, om enn på nye måter.

Betraktningene vi har gjort av allemannsretten gjennom denne artikkelen, kan gi leseren inntrykk av at vi – tross våre ord om hvordan vi ønsker å se forbi dikotomier som den mellom lokal og tilreisende – hevder en lokal fortrinnsrett til landskapet og til vurderinger av hvordan allemannsretten skal utøves der. Allemannsretten avspeiler en iboende relativisme i hvordan vi blir sett på som reisende og hvordan vi ser på oss selv som reisende og hvordan vi tilsvarende ser på oss selv og andre som tilhørende i landskap, som landskapskyndige og som ansvarlige naturbrukere. Allemannsretten forteller oss at vi alle har samme rett i landskap og gjør dermed forskjeller i tilhørighet nordmenn imellom vage. I det praktiserte landskapet blir forskjeller i tilhørighet tydeligere igjen, men på uforutsigbare måter og i lag med en rekke andre forskjeller

som følger med vår tilstedeværelse. I det nye forskningsprosjektet vårt er det nettopp kunnskap om slike prosesser og bedre forståelser av mulighetene det praktiserte landskapet rommer til å komplementere allemannsrettens uprese pliktangivelser og fremme ansvarlige naturpraksiser vi ønsker å bidra med kunnskap om.

Brynhild Granås, UiT Norges arktiske universitet, brynhild.granas@uit.no

Gaute Emil Svensson, UiT Norges arktiske universitet, gaute.e.svensson@uit.no

Noter

- ¹ Dolpen, «Fjols til fjells»
- ² Friluftsløven (§ 2) Ferdsel i utmark.
- ³ Norsk Friluftsliv, «82% av oss har hørt om allemannsretten».
- ⁴ Håkonseth og Gjestland, «Vil utbygge strandsonen. Naturvernforbundet reagerer», Skjeseth, «Fjellvettregler for framtida», Sjøli, «Turistfisket er et ran av kysten» og Røsvik, «Turistboom i Lofoten: Ber om skatt for å takle søppel og avføring».
- ⁵ Bårdsgård, «Allemannsrett på bærtur».
- ⁶ Aasestad, «Feriereiser innenlands økte med 32 prosent 2020».
- ⁷ Baumberger, «Jeg kommer og henter dere ut av skogen!» og Strømsted, «VG-kartlegging: Flere kommuner innskrenker allemannsretten».
- ⁸ Reusch, *Allemannsretten* (Oslo: Flux, 2000), Ostrom, *Governing the Commons* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990) og Brox, *Vår felles eiendom* (Oslo: Pax, 2001).
- ⁹ Kaltenborn mfl., “The Public Right to Access” og Tordsson, «Friluftslivets politisk-institusjonelle marginalisering».
- ¹⁰ Tordsson, «Friluftslivets politisk-institusjonelle marginalisering» og Tordsson, *Friluftsliv, kultur og samfunn* (Kristiansand: Høyskoleforlaget, 2010).
- ¹¹ Fjellova – Lov om utnyttelse av rettigheter til beite, fiske, jakt og fangst m.v. statens almenninger. LOV-1920-03-12-5. Lovdata pro.
- ¹² Ween og Abram, «The Norwegian Trekking Association», 161.
- ¹³ Innst. O. XI., «Innstilling fra Kommunalkomiteén om lov om friluftslivet», 2.
- ¹⁴ Sörlin, «Upptakten av friluftslandskapet» og Gurholt, «Norwegian Friluftsliv».
- ¹⁵ Innst. O. XI., «Innstilling fra Kommunalkomiteén om lov om friluftslivet», 1.
- ¹⁶ Sörlin, «Upptakten av friluftslandskapet», 25.
- ¹⁷ Sörlin, «Upptakten av friluftslandskapet», 25.
- ¹⁸ Ween og Abram, «The Norwegian Trekking Association», 156.

-
- 19 Østerud, «Nasjonalstaten Norge», Witoszek, *Norske naturmytologier* (Oslo: Pax forlag, 1998) og Myhre, «The Cradle of Norwegian Equality and Egalitarianism».
- 20 Østerud, «Nasjonalstaten Norge», 10.
- 21 Goksøyr, «Nasjonal identitetsbygging gjennom idrett og friluftsliv», 183.
- 22 Breivik, «To tradisjoner i norsk friluftsliv» og Gurholt, «Norwegian friluftsliv».
- 23 Tordsson, «Friluftslivets politisk-institusjonelle marginalisering».
- 24 Tordsson, «Friluftslivets politisk-institusjonelle marginalisering», 46.
- 25 Köhler mfl., «Deltakelse i friluftslivet siden 2001» og Flemsæter mfl., «Morality, Mobility and Citizenship».
- 26 St.meld. nr. 18 (2015-2016).
- 27 Maher mfl., «Arctic Tourism».
- 28 Sivertsvik, «Aktører i den naturbaserte turismen».
- 29 Stensland mfl., «Naturbaserte reiselivsbedrifter i Norge», 10 og Visit Norway «The Right to Roam».
- 30 Bladet Vesterålen «Bladet Vesterålen mener: Turistklubben og allemannsretten».
- 31 Viken mfl., «Det ustyrilige friluftslivet», 285.
- 32 Köhler mfl., «Deltakelse i friluftslivet siden 2001» og Flemsæter mfl., «Morality, Mobility and Citizenship».
- 33 Tsing, *Friction* (Princeton: Princeton University Press, 2005) og Bærenholdt og Granås, «Places and Mobilities Beyond the Periphery».
- 34 Bærenholdt og Granås, «Places and Mobilities Beyond the Periphery».
- 35 Urry, *Mobilities* (Cambridge: Polity, 2007).
- 36 NHO reiseliv, «Nordnorsk reiselivsstatistikk».
- 37 Stensland mfl., «Naturbaserte reiselivsbedrifter i Norge», 10.
- 38 Granås, «Destinizing Finnmark».
- 39 Sörlin, «Upptakten av friluftslandskapet».
- 40 Sörlin, «Upptakten av friluftslandskapet», 20-21.
- 41 Löfgren, *On Holiday* (Berkeley: University of California Press, 1999), 1568.
- 42 Granås, «Destinizing Finnmark», 54 og Hansson og Nordberg, *Cold Matters* (Umeå: Umeå Universitet og Kungliga Skytteanska Samfundet, 2009).
- 43 NHO reiseliv, «Nordnorsk reiselivsstatistikk».
- 44 Bateson, *Steps to an Ecology of Mind* (Chicago: University of Chicago Press, 2000).
- 45 Witoszek, *Norske naturmytologier* (Oslo: Pax forlag, 1998).
- 46 Viken, «Reisen – fra homo logos til homo ludens» og Granås, «Destinizing Finnmark».
- 47 Pedersen og Viken, «From Sami Nomadism to Global Tourism» og Slagstad, *(Sporten) En idéhistorisk studie* (Oslo: Pax, 2015), 158.
- 48 jf. antropologen Tim Ingold's begrep om «taskscape», se Ingold, *The Perception of the Environment* (London: Routledge, 2000).
- 49 Granås, «Destinizing Finnmark».

50 Guneriussen, «Modernity Re-enchanted: Making a ‘Magic’ Region».

51 Ryall mfl., «Arctic Discourses».

52 Granås, «Constructing the Unique».

53 Ween og Abram, «The Norwegian Trekking Association».

54 Viken og Nyseth, *Place Reinvention* (London: Routledge, 2009).

55 Granås, «Fra stedsteori til teori om sammenkastethet», Granås, «Destinizing Finnmark», Svensson, «Negotiating Norms in Nature» og Skavhaug, «Manfoldige verneområder».

56 Granås, «Fra stedsteori til teori om sammenkastethet», Granås, «Destinizing Finnmark» og Svensson, «Negotiating Norms in Nature»

57 Granås, «Destinizing Finnmark».

58 Svensson, «Negotiating Norms in Nature».

59 Nyvoll «Verken smil eller tømmerstokker løser konflikten i Kjellerskogen».

60 Granås, «Destinizing Finnmark» og Svensson, «Negotiating Norms in Nature».

61 Innst. O. XI., «Innstilling fra Kommunalkomiteén om lov om friluftslivet», 3.

62 Kaltenborn mfl., «The Public Right to Access», 426-427.

63 Gurholt og Broch, «Outdoor Life, Nature Experience, and Sports in Norway», 574.

64 Jf. Kaltenborn mfl., «The Public Right to Access».

65 Ween og Abram, «The Norwegian Trekking Association», 168.

66 Ween og Abram, «The Norwegian Trekking Association», 156.

67 Olwig, *The Meanings of Landscape* (London: Routledge, 2019).

68 Olwig, *The Meanings of Landscape* (London: Routledge, 2019).

69 Olwig, *The Meanings of Landscape* (London: Routledge, 2019), 20.

70 Olwig, *The Meanings of Landscape* (London: Routledge, 2019), 22.

71 Lorimer, *Wildlife in the Anthropocene* (Minneapolis, Minn.: University of Minnesota Press, 2015), 4.

72 Tsing, *Friction* (Princeton: Princeton University Press, 2005), 4.

73 Tsing, «Strathern Beyond the Human», Haraway, «Simians, Cyborgs and Women», Haraway, *The Companion Species Manifesto* (Chicago: Prickly Paradigm Press, 2003), Haraway, *When Species Meet* (Minneapolis, Minn.: University of Minnesota Press, 2008), Palsson, «Retrospect» og Hinchliffe, «A Physical Sense of World».

Litteratur

Bateson, G. *Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology*. Chicago: University of Chicago Press, 2000.

Baumberger, A. «Jeg kommer og henter dere ut av skogen!». *Aftenposten*. 28.12.2020. <https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/Qmnp4A/jeg-kommer-og-henter-dere-ut-av-skogen>

Bladet Vesterålen «Bladet Vesterålen mener: Turistklubben og allemannsretten». 02.12.2019. <https://www.blv.no/meninger/bladet-vesteralen-mener-turistklubben-og-allemannsretten/>

Breivik, G. «To tradisjoner i norsk friluftsliv». I *Friluftsliv fra Fritjof Nansen til våre dager*, redigert av G. Breivik og H. Løvmo, 7-16: Oslo: Universitetsforlaget, 1978.

-
- Brox, O. *Vår felles eiendom. Tar vi vare på allemannsretten?* Oslo: Pax, 2001.
- Bærenholdt, J.O., Haldrup, M., Larsen, J. and Urry, J. *Performing Tourist Places*. London: Routledge, 2004.
- Bærenholdt, J.O. og Granås, B. «Places and Mobilities Beyond the Periphery». I *Mobility and Place: Enacting Northern European Peripheries*, redigert av J.O. Bærenholdt og B. Granås, 1-12. Aldershot: Ashgate, 2008.
- Bårdsgård, H. «Allemannsrett på bærtur». 21.11.2019. *Nationen*. <https://www.nationen.no/motkultur/kommentar/allemannsrett-pa-baertur/>
- Dolpen, M. «Fjols til fjells». *NRK ytring*. 19.07.2020. <https://www.nrk.no/ytring/fjols-til-fjells-1.15091433>
- Flemsæter, F., Setten, G. og Brown, K.M. «Morality, Mobility and Citizenship: Legitimising Mobile Subjectivities in a Contested Outdoors». *Geoforum* 64 (2019): 342-350.
- Goksøyr, M. «Nasjonal identitetsbygging gjennom idrett og friluftsliv». *Nytt norsk tidsskrift* 1 (1994): 181–193.
- Granås, B. «Constructing the Unique, Communicating the Extreme. Dynamics of Place Marketing». I *Place Reinvention: Northern Perspectives*, redigert av T. Nyseth og A. Viken, 111-126. Farnham: Ashgate, 2009.
- Granås, B. «Fra stedsteori til teori om sammenkastethet. Materialitet, historie og geografi i lesninger av hundekjøring i Norge». I *Med sans for sted. Nyere teorier*, redigert av M. Aure, N. Gunnerud Berg, J. Cruickshank og B. Dale, 299–316. Trondheim: Fagbokforlaget, 2015.
- Granås, B. «Destinizing Finnmark. Place Making through Dogsledding». *Annals of Tourism Research* 72 (2018): 48-57.
- Guneriussen, W. «Modernity Re-enchanted: Making a ‘Magic’ Region». I *Mobility and Place: Enacting Northern European Peripheries*, redigert av J.O. Bærenholdt og B. Granås, 233-244. Aldershot: Ashgate, 2008.
- Gurholt, K. P. «Norwegian Friluftsliv and Ideals of Becoming an ‘Educated Man’». *Journal of Adventure Education and Outdoor Learning* 8, no. 1 (2008): 55–70.
- Gurholt, K.P. og Broch, T.B. «Outdoor Life, Nature Experience, and Sports in Norway: Tensions and Dilemmas in the Preservation and Use of Urban Forest». *Sport in Society* 22, no. 4 (2019): 573-588.
- Hansson, H. og Nordberg, C. (red.) *Cold Matters. Cultural Perceptions of Snow, Ice and Cold*. Umeå: Umeå Universitet og Kungliga Skytteanska Samfundet, 2009.
- Haraway, D. *Simians, Cyborgs and Women: The reinvention of nature*. New York: Routledge, 1991.
- Haraway, D. *The Companion Species Manifesto. Dogs, People, and Significant Otherness*. Chicago: Prickly Paradigm Press, 2003.
- Haraway, D. *When Species Meet*. Minneapolis, Minn.: University of Minnesota Press, 2008.
- Hinchliffe, S. «A Physical Sense of World». I *Spatial Politics. Essays for Doreen Massey*, redigert av D. Featherstone og J. Painter, 178-188. Malden, MA: John Wiley & Sons, 178–188.

Håkonseth, G. og Gjestland, H.S., «Vil utbygge strandsonen. Naturvernforbundet reagerer». *NRK*. 26.07.2017. https://www.nrk.no/sorlandet/vil-utbygge-strandsonen-_naturvernforbundet-reagerer-1.13618033

Ingold, T. *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*. London: Routledge, 2000.

Innst. O. XI. (1957) Innstilling fra Kommunalkomiteén om lov om friluftslivet (OT. PRP. nr. 2).

Kaltenborn, B.P, Haaland, H. & Sandell, K. «The Public Right to Access: Some Challenges to Sustainable Tourism Development in Scandinavia». *Journal of Sustainable Tourism* 9, no. 5 (2001), 417-433.

Köhler, B., Andersen, O. og Dervo, B.K. «Deltakelse i friluftslivet siden 2001». I *Friluftsliv i Norge anno 2014 – status og utfordringer*, redigert av B.K. Dervo, 11-17. Lillehammer: NINA, 2014.

Lorimer, J. *Wildlife in the Anthropocene. Conservation after Nature*. Minneapolis, Minn.: University of Minnesota Press, 2015.

Löfgren, O. *On Holiday: A History of Vacationing*. Berkeley: University of California Press, 1999.

Maher, P.T., Gelter, H., Hillmer-Pegram, K., Hovgaard, G., Hull, J., Jóhannesson, G.T., Karlsdóttir, A., Rantala, O. & Pashkevich, A. «Arctic Tourism: Realities and Possibilities». *Arctic Yearbook* 2014.

Myhre J.E. «The Cradle of Norwegian Equality and Egalitarianism: Norway in the Nineteenth Century». I *Egalitarianism in Scandinavia. Approaches to Social Inequality and Difference*, redigert av S. Bendixsen, M. Bringslid og H. Vike, 65-85. Palgrave Macmillan, Cham, 2018.

NHO reiseliv «Nordnorsk reiselivsstatistikk», 2018.

Norsk Friluftsliv, «82% av oss har hørt om allemannsretten». 01.11.2017. <https://norskfriluftsliv.no/82-prosent-hort-allemannsretten/>

Nyvoll, H. «Verken smil eller tømmerstokker løser konflikten i Kjellerskogen». *Nordlys*. 09.11.2020. <https://www.nordnorskdebatt.no/verken-smil-eller-tommerstokker-loser-konflikten-i-kjellerskogen/o/5-124-99>

Olwig, K.R. *The Meanings of Landscape: Essays on Place, Space, Environment and Justice*. London: Routledge, 2019.

Ostrom, E. *Governing the Commons: the Evolution of Institutions for Collective action*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

Palsson, G. «Retrospect». I *Biosocial Becomings: Integrating Social and Biological Anthropology*, redigert av T. Ingold og G. Palsson, 229–248. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

Pedersen, K. og Viken, A. «From Sami Nomadism to Global Tourism». I *People and Tourism in Fragile Environments*, redigert av M. Price, 69-88. Chichester: John Wiley, 1996.

Reusch, M. *Allemannsretten: Friluftslivets rettsgrunnlag*. Oslo: Flux, 2012.

Ryall, A., Schimanski, J. og Wærp, H.H. *Arctic Discourses*. Cambridge: Cambridge Scholars Publisher, 2010.

Røsvik, E. «Turistboom i Lofoten: Ber om skatt for å takle søppel og avføring». *VG*. 26.07.2017.
<https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/gqA7k/turistboom-i-lofoten-ber-om-skatt-for-aa-takle-soeppel-og-avfoering>

Sivertsvik, R.M. «Aktører i den naturbaserte turismen – motiver, nettverk og innovasjon». Rapport nr. 7. Ruralis. 2019.

Sjøli, H.P. «Turistfisket er et ran av kysten». *VG*. 10.05.2019.
<https://www.vg.no/nyheter/meninger/i/jdkaRe/turistfisket-er-et-ran-av-kysten>

Skavhaug, I.M.O. «Manfoldige verneområder. Å utforske forståelser av vernet natur og landskap i Nord-Troms». Doktorgradsavhandling. Tromsø: UiT Norges arktiske universitet, 2020.

Skjeseth, H.T. «Fjellvettregler for framtida». *Dagsavisen*. 18.08.2014.
<https://www.dagsavisen.no/kultur/2014/08/18/fjellvettregler-for-framtida/>

Slagstad, R. (*Sporten*) *En idéhistorisk studie*. Oslo: Pax, 2015.

Stensland, S., Fossgard, K., Hansen, B.B., Fredman, P., Morken, I.-B., Thyrestруп, G. og Haukeland, J.V. «Naturbaserte reiselivsbedrifter i Norge. Statusoversikt, resultater og metode fra en nasjonal spørreundersøkelse». MINA fagrapport 52. NMBU. 2018.

St.meld. nr. 18 (2015-2016). *Friluftsliv. Natur som kilde til helse og livskvalitet*. Oslo: Klima- og miljødepartementet.

Strømsted, E.B. «VG-kartlegging: Flere kommuner innskrenker allemannsretten». *VG*. 16.08.2020.
<https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/lApb2M/vg-kartlegging-flere-kommuner-innskrenker-allemannsretten>

Svensson, G. «Negotiating Norms in Nature: The Moral Landscape of Outdoor Recreation and Nature Based Tourism in North Troms». Doktorgradsavhandling. Tromsø: UiT Norges arktiske universitet, 2016.

Sörlin, S. «Upptakten av friluftslandskapet». I *Friluftshistoria. Från «hårdande friluftslif» till ekoturism och miljöpedagogik*, redigert av K. Sandell og S. Sörlin, 16-26. Stockholm: Carlsson, 2000.

Tordsson, B. «Friluftslivets politisk-institusjonelle marginalisering». *Nytt norsk tidsskrift* 25, no. 1 (2008): 42-56.

Tordsson, Bjørn *Friluftsliv, kultur og samfunn*. Kristiansand: Høyskoleforlaget, 2010.

Tsing, A.L. *Friction: An Ethnography of Global Connection*. Princeton: Princeton University Press, 2005.

Tsing, A.L. «Strathern Beyond the Human: Testimony of a Spore». *Theory, Culture & Society* 31, no. 2/3 (2014):221–241.

Urry, J. *Mobilities*. Cambridge: Polity, 2007.

Viken, A. «Reisen – fra homo logos til homo ludens». I *Sted og tilhørighet*, redigert av T. Thuen, 179-200. Kristiansand: Høyskoleforlaget, 2003.

Viken, A. og Nyseth, T. *Place Reinvention: Northern Perspectives*. London: Routledge, 2009.

Viken, A., Benonisen, R. og Svensson, G. «Det ustyrlige friluftslivet». I *Turismens Paradokser. Turisme som utvikling og innvikling*, redigert av A. Viken, 267-300. Stamsund: Orkana Akademisk, 2020.

Visit Norway «The Right to Roam. Joys and Responsibilities in Norway». <https://www.visitnorway.com/plan-your-trip/travel-tips-a-z/right-of-access/>

Ween, G. og Abram, S. «The Norwegian Trekking Association: Trekking as Constituting the Nation». *Landscape Research* 37, no. 2 (2012): 155-171.

Witoszek, N. *Norske naturmytologier. Fra Edda til økofilosofi*. Oslo: Pax forlag, 1998.

Østerud, Ø. «Nasjonalstaten Norge – en karakteriserende skisse». I *Det norske samfunn*, redigert av L. Alldén, N.G. Ramsøy og M. Vaa, 9-32. Oslo: Gyldendal norsk forlag, 1986.

Aasestad, K. «Feriereiser innenlands økte med 32 prosent 2020». *Statistisk sentralbyrå*. 07.05.2021. https://www.ssb.no/transport-og-reiseliv/artikler-og-publikasjoner/feriereiser-innenlands-okte-med-32-prosent-2020?mc_cid=b2e7c2c713&mc_eid=0c02314bb6